

NATİKÎ'NİN TAKRİZÂTU EBYÂTİ MUHTASARI'T-TELHÎS ADLI ESERİ NATİKÎ'S BOOK TITLED TAKRİZÂTU EBYÂTİ MUHTASARI'T-TELHÎS

Geliş Tarihi: 03.02.2020 Kabul Tarihi: 02.06.2020

✉ ŞAHİN ŞİMŞEK

DR. ÖĞR. ÜYESİ

BATMAN ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ

orcid.org/0000-0003-4433-0004

sahinsimsek21@gmail.com

ÖZ

Son dönem Osmanlı şair ve müelliflerinden olan Ahmed Dursun Nâtıkî'nin *Takrîzâtü ebyât* adlı eseri, Sa'düddin Teftâzânî'ye ait *Muhtasarü'l-ma'ânî* de geçen şiirlerin birçok açıdan incelendiği mensur Arapça bir belâgat kitabıdır. Eserin mukaddimesinde aruz ilmine dair bilgiler bulunmaktadır. Eserde, kaynak metinde yer alan beyitlerin aruz kalıpları belirlenip takti işlemleri yapılmıştır. Eser bu yönüyle bir aruz uygulaması niteliğindedir. Yine eserde, beyitler detaylı bir şekilde şerh edilmiş, Arapça şerhin yeterli görülmediği durumlarda ise Türkçe ve Farsça açıklamalara da yer verilmiştir. Ayrıca eserde, beyitlerdeki istişhâd noktaları belirlenmiş ve söz konusu beyitler gramer açısından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Özellikle istişhâd noktaları ile ilgili verilen bilgilerin alt yapısını oluşturmak amacıyla, belâgat konularına dair özet bilgiler de verilmiştir. Bu durum, kaynak metne müracaat etmeden eserden yararlanmayı kolaylaştırmıştır. Eserde genel anlamda kaynak metinden yararlanılmışsa da eserin özgün yönleri de bulunmaktadır. Bu çalışmada, Ahmed Dursun Nâtıkî'nin *Takrîzâtü ebyât* adlı eseri, ana hatlarıyla tanıtılmakta ve kaynak metin ile karşılaştırılarak muhteva açısından değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap belâgati, Aruz, Nâtıkî, Takrîzâtü ebyât, Muhtasar.

ABSTRACT

Takrîzâtü Ebyât, authored by Ahmed Dursun Nâtıkî, a late Ottoman poet and author, is an Arabic rhetoric book in which the poems in *Muhtasarü'l-ma'ânî* by Teftâzânî are examined. There is information about prosody science in its preface. The couplets' prosody patterns were determined and abbreviation procedures were performed. In this respect, the work is a prosody practice. Also, couplets were annotated in detail, and Turkish and Persian explanations were given when Arabic annotation was not seen sufficient. The advisory points were determined and grammatically examined in detail. To form the infrastructure of the information given on advisory points, summary information regarding some rhetoric issues was provided. It facilitated using the work without referring to the source text. Although the source text was generally used, the work has original aspects as well. In this study, the book titled *Takrîzâtü Ebyât* by Ahmed Dursun Nâtıkî is introduced and evaluated in terms of its content by comparing with the source text.

Keywords: Arab rhetoric, Prosody, Nâtıkî, Takrîzâtü Ebyât, Muhtasar.

NATİKİ'S BOOK TITLED TAKRİZĀTU EBYĀTİ MUHTASARİ'T-TELHİS

SUMMARY

Ahmet Dursun Nātikī is a Divan literature representative, a prominent scholar with the ability to write works in Arabic and Persian as well as Turkish, a professor, a preacher and a mufti with works in various fields such as language, rhetoric and ethics. Nātikī's most important work is *Takrīzātu Ebyāt* (*Partition of Lines*) where he studied poems in *Muhtasarü'l-ma'ānī* by Sa'düddin Teftāzānī. *Takrīzātu Ebyāt* is a significant work on *Muhtasarü'l-ma'ānī*. It is an annotation of *Telhīsü'l-Miftāh*, an argument in terms of Arabic rhetoric due to *Muhtasarü'l-ma'ānī*, but has never lost its importance.

Both *Telhīs* and *Muhtasarü'l-ma'ānī* were the textbooks of Ottoman madrasas. They were studied in eastern madrasas in academic sense, and several studies were conducted on them. When looked from this perspective, the fact that *Takrīzātu Ebyāt* was written on *Muhtasarü'l-ma'ānī* in the last period of Ottomans shows its continuing significance.

Partition of nearly 280 couplets of *Muhtasarü'l-ma'ānī* is done in *Takrīzātu Ebyāt* although total couplet number is more. The couplets which were mentioned to make comparison and support the original example, being Persian and Turkish in some parts and not taking place in source text were not abbreviated. The work is a prosodic practice. As the author points, the primary aim of the work is to provide the madrasa students studying *Muhtasarü'l-ma'ānī*, to both understand the difficult poems and make many practices on prosody.

Takrīzātu Ebyāt consists of 1 preamble, 1 preface, 3 parts and epilogue. In the preamble part consisting of Basmala, Hamdala and Salwala, the author uses complex sentences in which he points the content and thus the subtleties of the rhetoric. Afterwards, he utters praising words for Sultan Mahmut II of the period; and states that the sultan closed the door of corruption and rebellion by abrogating janissary troops and establishing Asākir-i Mansure-i Muhammediye. Author, using praising words for commander-in-chief Esad Mehmet Muhlis Pasha, mentions his contributions to science and scholars. In preamble, Nātikī introduces himself briefly and explains the date and reason for writing.

After the preamble, the work continues with a twelve-page preface. Extensive information is given about prosody in this part. Its definition is made, and its founder and relations with other sciences are explained. Some basic concepts such as bahir, fasıla etc. are investigated in detail. Nātikī says that although not poem, all bahirs are present in the Holy Qur'an, and gave bahir examples in Qur'anic verses. He explains the circles and bahirs based on Arabic prosody as follows: Dâiretü'l-muhtelifi: Tavîl, Medîd, Basît; Dâiretü'l-mü'telifi: Vâfir, Kâmil; Dâiretü'l-müctelibe: Hezec, Recez, Remel; Dâiretü'l-müştebihe:

Serî', Münserih, Haffî, Muzârî', Muktedab, Müctes; Dâiretü'l-müttefika: Mütekârib, Mütedârik. Nâtikî also states that prosody circles are generally drawn with Arabic poems; and that he, however, prefers Turkish poems to facilitate it for the beginners and gladden the experts.

Nâtikî divides *Takrîzâtu Ebyât* into three main sections as meaning, statement and aesthetic, based on the rhetoric's division practised in *Muhtasarü'l-ma'ânî*. He also mentions the "epilogue" (hatime), which is included in the source text and whose subject is poetic plagiarism. He divides main parts into sub-sections by taking as basis the division in the source text. This method is generally followed throughout the work. In the work, the author mentions about a poem as: "It is example of such and such issue", and then he studies the words in the poem both structurally and semantically, and explains the meaning of the poem simply and as a whole. When he finds Arabic insufficient, he tries to explain the words in Turkish and Persian. Sometimes, he transfers the whole couplet into Turkish or Persian. Although not in all poems, he uses the grammar analyses after giving the meaning, and divides the complex sentences into its elements. After studying the structure and meaning of couplets, the author establishing bahirs and partition process. If the poem is about a basic issue of rhetoric, before all, he gives information about it. Apart from these, Nâtikî sometimes includes in various views from the linguists and litterateurs of the time about prosody and rhetoric. Yet, he does not make any preference between them. He also gives place to the names of poets. When a poet's name is unclear, he uses general expressions such as "author mentioned the poem" or "the poet said". Additionally, he thanks Allah since only he notices some points. While explaining the bahirs of the poems, he sometimes narrates the opinions in other sources, states that they are wrong and reveals the true view of himself. Nâtikî frequently uses such expressions as "Nâtikî preferred so", "Nâtikî's statements", "Nâtikî explained so", "I understood so", "pay attention to this", "think about", "understand this" etc. at the end of every poem whose explanation he finishes. While mentioning his name, he usually includes the words of prayers.

Takrîzâtu Ebyât, regarded as an original work for prosody practices, is the summary of *Muhtasarü'l-ma'ânî*, which is a source document mostly on explanations about interpretation, istishhad and rhetoric. The explanations belong to the author although the source text is benefitted during grammar examinations.

GİRİŞ

Kazvîni'nin *Telhîsü'l-Miftâh* adlı eseri, yazıldığı dönemden itibaren, Arap belâgatînin gelişim seyri açısından sürekli tartışma konusu olmuş ancak hiçbir zaman önemini yitirmemiştir. Kimi âlimlere göre bu eser ile birlikte, Arap belâgatinde zevkiselimi esas alan gelenekçi edebî ekole karşı kuralı esas alan kelâm ve felsefe ekolü güçlenmiş ve bunun neticesinde belâgat edebî zevk ve ruhtan uzak, kuru, donuk felsefî ve mantikî terim ve kurallar manzumesine dönüşmüştür. Kimilerine göre ise bu eser belâgati sadece yaşanan, tadılan, fakat anlatılamaz bir duyuş olmaktan çıkarıp belirli tanım, ilke ve kuralları bulunan ve bunlar yoluyla başkalarına, özellikle ana dili Arapça olmayanlara da kolaylıkla anlatılabilen ilmî bir disipline dönüştürmüştür. Bu tartışmalar bir yana, belâgat çalışmalarının şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisar ve nazma çekme şeklinde yedi asırdır büyük oranda onun bu eseri üzerinde odaklandığı şüphe götürmez bir gerçektir. Tefâtânî'nin *Muhtasarü'l-maânî* adlı eseri de *Telhîs* üzerine yazılmış en önemli şerh olarak kabul edilmektedir. Hem *Telhîs* hem de *Muhtasarü'l-maânî*, özellikle Osmanlı medreselerinde yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulduğu gibi günümüzde de hem akademik düzeyde hem de doğu medreselerinde hala okutulmakta ve üzerlerinde inceleme türü çalışmalar yapılmaktadır.¹

Nâtıkî'nin *Takrîzâtü ebyât* adlı eseri, *Muhtasarü'l-maânî* üzerinde yapılan önemli çalışmalardan biridir. Bu eser, *Telhîs* ile *Muhtasarü'l-maânî*'ye yönelik ilginin Osmanlı'nın son döneminde de devam ettiğini göstermektedir. Nâtıkî'nin, tedrisat faaliyetleri esnasında tespit ettiği, öğrencilerin belâgat dersinde karşılaştıkları sorunlar ve buna yönelik çözümler doğrultusunda kaleme aldığı *Takrîzâtü ebyât*, zengin bir şiir külliyyatının birçok

¹ Geniş bilgi için bk. Emin el-Hûlî, *Menâhicü't-tecdîd fi'n-nahv ve'l-belâga ve't-tefsîr ve'l-edeb*, (Beirut: Dârü'l-marife, 1961), 148, 159-160; İsmail Durmuş, "Kazvîni, Hatîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazvini-hatib> (16.01.2020).

açıdan incelendiği önemli bir eserdir. Nâtıkî'nin Türkçe, Arapça ve Farsça yetkinliğini ortaya koyan bu eser kütüphane raflarında yazma olarak durmaktadır. Hakkında herhangi bir çalışmanın bulunmadığı bu eserin, esasında tahkikli neşrinin yapıлып ilim camiasına kazandırılması gerekmektedir. Ancak daha uzun zaman ve daha fazla çaba gerektiren bu çalışmadan önce, en azından ana hatlarıyla tanıtılmasının ve kaynak metin ile mukayeseli bir şekilde muhteva açısından değerlendirilmesinin önemli bir ihtiyaç olduğu görülmektedir.

1. NATİKÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Osmanlı döneminin şair ve müderrislerinden olan Ahmet Dursun Nâtıkî, 1785 yılında Ardahan'da doğmuştur. Babasının adı İshak b. Halil'dir. İlim tahsiline köyünde başlamış, sonra Kars'ta devam etmiştir. Nâtıkî daha sonra Erzurum'a yerleşmiş ve orada uzun süre müderrislik, vaizlik ve müftülük yaptıktan sonra 1863 yılında yine Erzurum'da vefat etmiştir.² Nâtıkî'nin doğum yeri ile ilgili bazı kaynaklarda farklı bilgiler³ verilse de çalışmamızın konusunu teşkil eden *Takrîzâtu ebyât*'in dibacesinde Nâtıkî, Ardahan'da doğduğunu, Kars'ta ilim tahsil ettiğini ve Erzurum'a yerleşip orada müderrislik yaptığını açıkça ifade etmektedir.⁴ Dolayısıyla bu konuda farklı bilgiler veren kaynaklar, muhtemelen *Takrîzâtu ebyât*'in içeriğine muttali olmamışlardır.

Nâtıkî'nin eserlerine gelince, divanının sonunda bulunan hal tercümesinde eserleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiş, eserlerin nasıl oluşturulduğu ve hangi konulara dair oldukları açıklanmıştır.

Divan: Nâtıkî'nin divanını yayımlayan Abdulkadir Erkal, divanda 1 dibâce, 1 manzum hasbihal, 16 kaside, 68 tarih, 112 gazel, 2 manzum mektup, 1 münacaat, 1 tahmis, 2 muhammes, bazıları tarihli 68 rubai, bazıları tarihli 69 müfred, 6 muamma bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca eserde nazım şekli tasnifine gidilmediğini, alfabetik olarak karışık verildiğini, sadece rubai ve müfredlerin divanın sonunda yer aldığını ifade etmiştir.⁵

Nâtıkî'nin divanında bulunan hal tercümesinde ismi geçen diğer eserleri ise şunlardır:⁶

² Geniş bilgi için bk. Abdulkadir Erkal, *Ardahanlı Ahmet Dursun Nâtıkî: Divan (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, (Ankara: Altınordu Yayınları, 2019), 7-8.

³ Nâtıkî üzerinde çalışmaları bulunan Abdulkadir Erkal, Z. Fahri Fındıkoğlu'nun *Erzurum Şairleri* adlı eserinde, Nâtıkî'nin Erzurum'da doğduğunu belirttiğini aktarmıştır. Fakat Erkal, Nâtıkî'ye ait divanın son bölümüne müstensih tarafından eklenen Nâtıkî'nin hal tercümesinden hareketle onun Ardahan'da doğduğunu ifade etmiştir. Geniş bilgi için bk. Abdulkadir Erkal, "Ahmet Dursun Nâtıkî ve Divanı üzerine", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 20 (Erzurum: 2002), 128-129.

⁴ Ahmet Dursun Nâtıkî, *Takrîzâtu ebyâti Muhtasari'î-Telhîs*, Milli Kütüphane, nr. 381, 1a.

⁵ Erkal, *Ardahanlı Ahmet Dursun Nâtıkî*, 15-16.

⁶ Erkal, *Ardahanlı Ahmet Dursun Nâtıkî*, 15-16.

Mecmaü'l-fevâid ve ma'denü'l-ferâid: Nâtıkî'nin bu eseri nahiv konulu *el-Âcurrûmiyye* isimli eserin şerhidir.

Kürâse-i Natki: *Lugat-ı Hâcib* isimli eserin şerhidir.

Terceme-i Nâtıkî: İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin *Maksûd* isimli eserinin tercüme ve şerhidir.

Nazm-ı Natki: *Bab-ı Şürût Risâlesi*'ni üç bölüm halinde nazma çevirdiği eseridir.

Takrîzâtü ebyâti Muhtasari't-Telhîs: *Muhtasarü'l-maânî* isimli eserde geçen beyitlerin incelendiği eserdir. Çalışmamızın konusu olan bu eseri ileride detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

2. TAKRÎZÂTU EBYÂT'IN NÜSHALARI

Eserin bulabildiğimiz tek nüshası Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 381 numarada, Dursun Ahmet Nâtıkî adına kayıtlıdır. Yazma olarak bulunan eserin özellikleri şu şekildedir:

88 yaprak, 250x170 – 160x90 mm, nesih yazı, 21 satır, daire içinde kartal filigranlı kâğıt, dört köşe vişne rengi meşin, renkli kâğıt kaplı miklepli karton cilt, başlıklar kırmızı.

3. TAKRÎZÂTU EBYÂT'IN TAM ADI VE TÜRÜ

Eserin tam adı, *Takrîzâtü ebyâti Muhtasari't-Telhîs ve şevâhidi'l-funûn maa'l-berâhini ve't-tansîs*'tir. Eser isminde geçen “takriz” kelimesi Arapçada takti, yani kesme, bölme anlamındadır.⁷ Müellif bu kelime ile dizeleri ölçünün cüzlerine göre ayırmayı, yani takti etmeyi kastetmektedir. Nitekim müellifin deyimiyle, eserin temel yazılış amacı da budur.⁸ Belâgat ile ilgili olan bu eserde, Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Muhtasarü'l-maânî* isimli eserinde yer alan beyitler detaylı bir şekilde incelenmiştir.

4. TELİF SEBEBİ VE TELİF TARİHİ

Nâtıkî, *Takrîzâtü ebyât*'ın dibacesinde, Teftâzânî'nin *Muhtasarü'l-maânî* isimli eseri ile ilgili çok sayıda çalışmanın bulunduğunu ancak *Muhtasarü'l-maânî*'de geçen şahid beyitleri müstakil bir şekilde ele alan herhangi bir çalışmanın bulunmadığını dile getirmiştir. Nâtıkî, söz konusu beyitlerin aruz kalıplarının belirlenmesi, anlamlarının açıklanması, hangi konuya örnek olarak verildikleri vb. hususları açıklamanın son derece önemli olduğunu söylemiştir. Nâtıkî, aruz ilmi ile ilgilenen çok az kişinin bulunduğunu, zira kalbinde aruz ilminin sevgisi bulunmayan kişilerin bu işi yapamayacaklarını da belirtmiştir. Bu nedenle eserde geçen beyitleri takriz

⁷ Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, “قرض” md. *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru saydâ, ts), 7: 216.

⁸ Ahmet Dursun Nâtıkî, *Takrîzâtü ebyât*, 2b.

etmeyi uzun bir süre düşündüğünü, öğrencilerinden de bu yönde taleplerin geldiğini ifade eden Nâtîkî, Sultan II Mahmut'un (ö. 1255/1839), vezirlerinden ilme ve âlimlere değer veren Esad Mehmet Muhlis Paşa'yı⁹ (ö. 1850) doğu vilayetleri seraskeri olarak Erzurum'a göndermesi ile birlikte *Takrîzâtu ebyât*'ı telif etmeye karar verdiğini açıklamıştır.¹⁰ Nâtîkî eserini, âlimleri ve ilmî faaliyetleri güçlü bir şekilde destekleyen Esad Mehmet Muhlis Paşa'ya ithaf ettiğini dile getirmiştir.¹¹

Takrîzâtu ebyât'ın telif tarihi ise bizzat müellif tarafından eserin dibacesinde belirtilmiştir. Buna göre eserin telifine 1247/1831 yılında başlanmış ve 1253/1837 yılında tamamlanmıştır. Nâtîkî, Esad Mehmet Muhlis Paşa'nın 1246/1830 tarihinde doğu vilayetlerine serasker olarak gönderildiğini, kendisinin ise bu tarihten tam bir yıl sonra esere başladığını ve altı yılda tamamladığını ifade etmiştir.¹² Ayrıca o, eserin son sayfasında da *Takrîzâtu ebyât*'ı, hicri 1253 (M. 1837) yılında tamamladığını ifade ederek telif tarihini ve süresini açıkça belirtmiştir.

5. BAŞI VE SONU

Eserin baş tarafından dış ve iç kapağı sağlam bir şekilde durmakta ve iç kapakta *Müellifu haza 'l-kitâb el-müstetâb Tursun Ahmed en-Nâtuk el-müderriş bi dersi 'âm hüve 'l-müderriş be paye-i ... afâ anhu* şeklinde bir ibare yer almaktadır. İlk sayfada ise *Hâzihi Takrîzâtu ebyâtî Muhtasari't-Telhîs ve şevâhidi 'l-funûn maa 'l-berâhini ve 't-tansîs* şeklinde eserin tam ismi yazılmaktadır. Eser isminin altında da besmele ile başlayan dibace kısmı bulunmaktadır. Bu durum eserin baş tarafından herhangi bir sayfasının eksik olmadığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı şekilde eserin son

⁹ 1780 yılında Ankara'ya bağlı Ayaş'ta doğdu. Medresede tahsilini tamamladıktan sonra devletin farklı kademelerinde görev yapan Esad Muhlis 1825'te paşalık rütbesiyle Edirne valisi oldu. 1827'de Ordu-yi Hümâyun memurluğuna tayin edildi, bir yıl sonra da Dimetoka'ya gönderildi. Aynı yıl Adana, 1829'da Konya valisi oldu. 1828-1829 Osmanlı-Rus harbinin ardından bölgeyi iyi tanıdığı için Erzurum valiliğine getirildi. Kendisine vezirlik rütbesine ek olarak fevkalâde zamanlarda Erzurum valilerine verilen Şark seraskerliği unvanı da verildi. 1836'da yeni kurulan Erzurum Redif-i Mansûre müşirliğine getirildi. Erzurum'u yeniden imar ve tahkim eden Esad Paşa, 1836'da bu görevinden ayrılarak Şûrâ-yı Bâbiâlî âzası oldu. Aynı yıl Boğaz muhafızı, ardından Sivas, 1840'ta Halep, iki yıl sonra Sayda, 1845'te de ikinci defa Erzurum valisi oldu. Erzurum'da Tanzimat'ın uygulanmasından doğan karışıklıkları önlemeye çalışan Esad Paşa bir yıl sonra azledildi. Daha sonra Musul valiliğine atanan Esad Muhlis Paşa, 1847'de Diyarbakir valiliğine tayin edildi ve burada vefat etti. Bk. Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli*, (İstanbul: İsis, 1999), 71; Kamil Şahin, M. Hüsrev Subaşı, "Esad Muhlis Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/esad-muhlis-pasa> (07.01.2020).

¹⁰ Nâtîkî, *Takrîzâtu ebyât*, 1a-2b.

¹¹ Nâtîkî, *Takrîzâtu ebyât*, 2a.

¹² Nâtîkî, *Takrîzâtu ebyât*, 2b-2a.

tarafından da hem iç hem de dış kapak sağlam bir şekilde durmakta, son sayfada, eserin bitiş tarihi, hamdele, Sultan II Mahmut için dua ve övgüler yer almaktadır. Eser, *ve hâzihi nihâyetü 'l-kitâb* (bu kitabın sonudur) ifadesiyle son bulmaktadır.

6. MUHTEVA İNCELEMESİ

Takrîzâtu ebyât 1 dibace, 1 mukaddime 3 bölüm ve 1 hâtimedan oluşmaktadır. Eserde, *Muhtasarü 'l-maâni*'de bulunan yaklaşık 280 beytin takrizi yapılmıştır. Ancak *Takrîzâtu ebyât* 'taki toplam beyit sayısı daha fazladır. Nâtikî, karşılaştırma veya asıl örneği destekleme bağlamında zikrettiği ve bir kısmı Farsça ya da Türkçe olup kaynak metinde yer almayan beyitleri takriz etmemiştir. Eser bu haliyle bir aruz uygulaması niteliğindedir. Müellifin de işaret ettiği gibi¹³ eserin asıl telif amacı, *Muhtasarü 'l-maâni*'yi ders kitabı olarak takip eden medrese talebelerinin, hem anlaşılması zor olan şiirleri daha kolay bir şekilde anlamaları hem de bol bol aruz uygulaması yapmalarınıdır.

Eserde genel anlamda şöyle bir yöntem takip edilmiştir: Müellif, “falanca konunun örneğidir”, diyerek şiiri zikreder, ardından şiirde geçen kelimeleri hem yapı hem de anlam bakımından tahlil eder ve genellikle şiirin anlamını bir bütün olarak basit ve anlaşılır ifadelerle açıklar. Arapça açıklamayı yeterli görmediği durumlarda kelimeleri Türkçe ve Farsça da açıklamaya çalışır. Hatta bazen beytin tamamını Türkçe veya Farsçaya aktardığı da olmuştur. Tüm şiirlerde olmasa da anlamlandırmadan sonra gramer tahlillerine de yer vermekte ve karmaşık cümleleri öğelerine ayırmaktadır. Müellif, beyitleri yapı ve anlam bakımından inceledikten sonra bahirleri belirleme ve takti işlemine geçmektedir. Eğer şiir belâgatın ana konularından biri ile ilgili ise tüm bu işlemlerden önce ilgili konu hakkında bilgiler vermektedir. *Takrîzâtu ebyât* bu yönüyle de *Muhtasarü 'l-maâni*'nin özeti mahiyetindedir.

Nâtikî, *Takrîzâtu ebyât*'a dört sayfalık dibace ile giriş yapmıştır. Besmele, hamdele ve salve ile başlayan bu kısımda müellif, eserin içeriğine ve dolayısıyla da belâgat ilminin inceliklerine işarette bulunduğu aşdalı cümleler kullanmıştır. Bunların akabinde dönemin padişahı Sultan II Mahmut'a yönelik övgü dolu sözler sarf eden müellif, Padişah'ın, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye teşkilatını kurup yeniçeri ocağını ortadan kaldırmakla bozgunculuk ve isyan kapısını kapattığını ifade etmiştir. Serasker Esad Mehmet Muhlis Paşa'ya yönelik de övgü dolu sözler sarf eden müellif, onun ilme ve âlimlere verdiği önemden takdirle bahsetmiştir. Yine eserin dibacesinde Nâtikî, kısaca kendisini tanıttıktan sonra eserin telif tarihini ve telif sebebini açıklamıştır.¹⁴

¹³ Nâtikî, *Takrîzâtu ebyât*, 2b.

¹⁴ Nâtikî, *Takrîzâtu ebyât*, 1b-2a.

Eser, dibaceden sonra 12 sayfalık mukaddime ile devam etmektedir. Mukaddime kısmında aruz ilmi hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Aruz ilminin tanımı yapılmış; kurucusu ve diğer dil ilimleri ile münasebeti açıklanmış; bahir, darb, zihâf, hazif, illet, sebep, veted, fasıla vb. temel kavramlar detaylı bir şekilde incelenmiştir. Nâtikî mukaddimede, şiir olmadığı halde Kur'ân-ı Kerim'de tüm bahirlerin bulunduğunu ifade edip her bir bahir için Kur'ân ayetlerinden örnekler vermiştir.¹⁵

Nâtikî, Arap aruzunu esas alarak daire ve bahirleri şu şekilde açıklamıştır: Dâiretü'l-muhtelife: Tavîl, Medîd, Basît; Dâiretü'l-mü'telife: Vâfir, Kâmil; Dâiretü'l-müctelibe: Hezec, Recez, Remel; Dâiretü'l-müştebihe: Serî', Münserih, Hafîf, Muzârî', Muktedab, Müctes; Dâiretü'l-müttefika: Müttekârib, Mütedârik.¹⁶ Nâtikî ayrıca aruz dairelerinin genelde Arapça şiirlerle çizildiğini ancak kendisinin Türkçe şiirler tercih ettiğini, bunu da mübtedilere kolaylık sağlamak ve uzmanları da sevindirmek amacıyla yaptığını ifade etmiştir.¹⁷

Nâtikî *Takrîzâtu ebyât'*, *Muhtasarü'l-maânî'* de de uygulanan belâgat ilminin maânî, beyân ve bedî' şeklindeki üçlü taksimini esas alarak üç ana bölüme ayırmıştır. Kaynak metinde yer alan ve şiir intihalinin konu edildiği "hâtîme" başlığında da yer vermiştir. Söz konusu ana bölümleri de kaynak metindeki taksimatı esas alarak konularına göre alt başlıklara ayıran Nâtikî, ayrıca belâgatın hangi konusuna örnek olarak verildiğini dikkate alarak her şiir için de ayrı başlık açmıştır. Nâtikî'nin *Takrîzâtu ebyât'* ta ele aldığı veya değindiği önemli hususları şu şekilde özetlemek mümkündür:

a- *Muhtasarü'l-maânî'* de geçen şiirlerin bahirlerini ve aruz ölçülerini açıklamak; dizeleri ölçünün cüzlerine göre ayırmak, yani takti etmek. Eserde özgünlük kazandıran en belirgin özellik budur. Nâtikî bu işlemi neredeyse tüm şiirlere uygulamıştır.

b- Şiirlerin tamamını veya şiirde geçen bazı kelimeleri Arapça olarak açıklamak. Bazı kelimeleri Türkçe veya Farsça olarak açıklamak. Eserde bir bütün olarak Türkçeye çevrilen şiirler de bulunmaktadır.

c- Şiirin istişhâd konusunu açıklamak. Müellif, her bir şiir için ayrı başlık açarak belâgatın hangi konusuna örnek olarak verildiğini açıklamaktadır.

d- Gramatik tahlillerde bulunmak.

e- Belâgat konularına dair açıklamalara yer vermek.

Burada öncelikle eserin belirleyici özelliklerinden olmayan fakat zikredilmesinde fayda gördüğümüz birkaç noktaya kısaca değindikten sonra yukarıda maddeler halinde sıraladığımız hususları ayrı başlıklar altında örnekleriyle birlikte detaylı bir şekilde ele alacağız.

Nâtikî yukarıdaki hususlar dışında, bazen aruz ve belâgat ile ilgili ilk

¹⁵ Nâtikî, *Takrîzâtu ebyât'*, 3b-6a.

¹⁶ Nâtikî, *Takrîzâtu ebyât'*, 7b-8a.

¹⁷ Nâtikî, *Takrîzâtu ebyât'*, 8a.

dönem dil ve edebiyat bilginlerinden farklı görüşler aktarmakta fakat görüşler arasında herhangi bir tercihte bulunmamaktadır. Genellikle şairlerin isimlerini de zikreden Nâtıkî, bazen de *أَنْشَدَ الْمُصَنِّفُ* (musannif/müellif şiiiri zikretti) *قَالَ الشَّاعِرُ* (şair dedi) şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Ancak bununla kendisini kastetmemektedir. Zira aynı şiirler *Muhtasarü 'l-maânî*'de yer almaktadır. Nâtıkî'nin bu ifadeleri, söyleyeni belli olmayan şiirler için kullandığı anlaşılmaktadır. Nâtıkî, bazen söyleyeni belli olduğu halde Teftâzânî'nin açıklamadığı şair isimlerine de yer vermektedir. Ayrıca bazı noktaları sadece kendisinin fark ettiğini ifade edip bundan dolayı da Allah'a hamd etmektedir. Yine şiirlerin bahirlerini açıklarken bazen farklı görüşler naklederek söz konusu görüşlerin hatalı olduğunu ifade etmekte ve doğru olduğunu söylediği bahir türünü kendisi açıklamaktadır. Nâtıkî çoğunlukla açıklamasını bitirdiği her şiirin sonunda, "Nâtıkî bu şekilde takriz etti", "Nâtıkî'nin sözlerindendir", "Nâtıkî böyle açıkladı", "ben böyle anladım", "buna dikkat et", "düşün", "bunu iyice anla" vb. ifadeler kullanmaktadır. Kendi ismini zikrettiğinde genellikle duaya da yer vermektedir.

6.1. Aruz Kalıbı Uygulamaları

Büyük oranda aruz uygulaması niteliğinde olan *Takrîzâtü ebyât*'ta, *Muhtasarü 'l-maânî*'de yer alan hemen hemen tüm beyitler takti edilmiş ve bahirleri belirlenmiştir. Burada *Takrîzâtü ebyât*'tan bir örnek vererek müellifin yöntemini daha net bir şekilde ortaya koymaya çalışacağız. Müellif, sözün fesahatini bozan tenâfür-i kelimât'a¹⁸ örnek olarak verilen aşağıdaki beyti şu şekilde takriz etmiştir:

”مِثَالُ التَّنَافُرِ فِي الْكَلَامِ قَوْلُ الشَّاعِرِ

وَقَبْرُ حَرْبٍ بِمَكَانٍ قَفْرُ	وَلَيْسَ قُرْبُ قَبْرِ حَرْبٍ قَبْرُ
مفاعِلنْ مفتحَلنْ فعولنْ	مفاعِلنْ مفاعِلنْ مفعولنْ

هذا الْبَيْتُ مِنْ بَحْرِ الرَّجَزِ الْمَطْوِيِّ الْمَخْبُونِ الْمُقْطُوعِ إِذْ أَصْلُهُ مُسْتَفْعِلُنْ سِتَّ مَرَّاتٍ فِي بَيْتٍ وَاحِدٍ وَفِي لَفْظِ مفاعِلنْ الْخَبْنُ وَالنَّقْلُ وَفِي مفتحَلنْ الطَّيُّ وَالنَّقْلُ وَفِي فعولنْ الْخَبْنُ وَالْقَصْرُ وَالنَّقْلُ وَفِي مفعولنْ الْقَطْعُ وَالنَّقْلُ. وَالْقَطْعُ فِي هَذَا الْمَقَامِ حَذْفُ سَاكِنٍ وَتَدْمِجُ الْمُجْمُوعِ وَإِسْكَانُ حَرَكَتِهِ فِي لَفْظِ مفاعِلنْ وَنَقْلُ إِلَى مفعولنْ كَمَا تَرَى فِي تَقْطِيعِهِ: وَقَبْرُ حَرْبٍ = مفاعِلنْ . بِنِ بِمَا = مفتحَلنْ . نِ قَفْرُ = فعولنْ . وَلَيْسَ قُرْ = مفاعِلنْ . بِنِ قَبْرُنْ = مفعولنْ . تَأْمَلْ فِي عَرْوَضِهِ لِأَنَّ هَذَا الْمَقَامَ مَحَلُّ مَزَالِقِ الْأَقْدَامِ عِنْدَ الْعَرُوضِ. هَكَذَا اسْتَنْبَطَهُ النَّاطِقِيُّ مِنْ الْأَطْفِ الْعَرُوضِ.¹⁹

“Sözdeki tenâfür'e örnek, şairin şu sözüdür: *Harb'in mezarı ıssız bir yerdedir. Harb'in mezarının yakınında hiçbir mezar yoktur. ... Bu beyit matvî, mahbûn, maktu recez bahrindedir. Zira aslı, aynı beyitte altı defa*

¹⁸ Tenâfür-i kelimât, bazı kelimelerin yan yana gelmesi ile sözün kulağı rahatsız etmesini, dile ağır gelmesini ve telaffuzun zorlaşmasını gerektiren bir vasıftır. Bk. Nusrettin Boelli, *Belâgat Arap Edebiyatı*, (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013), 19.

¹⁹ Nâtıkî, *Takrîzâtü ebyât*, 10b.

müste'îlün şeklindedir. Mefâilün lafzında habın²⁰ ve nakil vardır. Müf-teilün lafzında ise tayy²¹ ve nakil vardır. Feûlün lafzında habın, kası²² ve nakil vardır. Mefûlün lafzında da katı ve nakil vardır. Takti işleminde de gördüğünüz gibi 'katı' burada, birleşmiş vetedin²³ sakin harfinin hazfi ve mefâilün lafzındaki hareketin sükûna çevrilmesi ve mefûlün lafzına nakledilmesi anlamındadır: وَقَبْرُ حَرْ = مَفَاعِلُنْ . بِنُ بِمَكَا = مُفْتَعِلُنْ . نِ فَعُولُنْ . فَعُولُنْ = مَفْعُولُنْ . وَلَيْسَ فُرُ = مَفَاعِلُنْ . بَبِ قَبْرِ حَرْ = مَفَاعِلُنْ . بِنُ قَبْرُنْ = مَفْعُولُنْ . Bunun aruzunu iyi düşün zira bu makam aruzda ayakların kaydığı yerdir. Nâtıkî bu şekilde aruzun inceliklerinden bulup çıkarttı.”

Görüldüğü gibi müellif, beytin tamamını takriz edip bahir ve tef' ileler- de meydana gelen değişikliklere değinmektedir. Bu bağlamda tef' ilelerde meydana gelen değişiklikleri ifade eden kavramları da açıkladığı dikkat çekmektedir.

6.2. Anlamlandırma, Çeviri, Şerh

Nâtıkî *Takrîzâtü ebyât'* ta, aruz uygulamalarından sonra en çok anlamlandırma üzerinde durmaktadır. Genellikle şiirlerde geçen kelimelerin sözlük anlamlarını açıklayan Nâtıkî, bazen de beytin tamamını sade ve anlaşılır bir şekilde Arapça olarak ifade etmekte veya Farsça ya da Türkçeye çevirmektedir. Şiirleri açıklamada, kaynak metin olan *Muhtasarü'l-maânî*' den geniş bir şekilde yararlanmasına rağmen, ibareyi olduğu gibi almaktan ziyade, özetleyip mefhumunu aktarmaktadır. Nâtıkî'nin, şerh boyutunu aşan tartışma ve ihtilaflara yer vermemesi, onun talebelerin seviyelerini gözettiğini ve öğretim boyutunu dikkate aldığını göstermektedir. Nâtıkî'nin şerh metodunu, kelamın fesahatini bozan zincirleme isim tamlamasına örnek olarak verilen aşağıdaki şiirin açıklamasında görmek mümkündür:

”مِثَالُ تَتَابِعِ الْإِضَافَاتِ كَقَوْلِهِ
 حَمَامَةٌ جَرَّعِي حَوْمَةَ الْجَنْدَلِ إِسْجَعِي فَأَنْتِ بِمَرْئِي مِنْ سَعَادٍ وَمَسْمَعِي
 قَوْلُهُ حَمَامَةٌ جَرَّعِي حَوْمَةَ الْجَنْدَلِ إِسْجَعِي، حَمَامَةٌ مُنَادِي وَحَرْفُ النَّدَاءِ مَحْدُوفٌ. وَجَرَّعَاءُ
 تَأْنِيثُ الْأَجْرَعِ وَحَذْفُ الْهَمْزَةِ لِلضَّرُورَةِ فِي الشَّعْرِ، وَ فِي اللَّغَةِ أَرْضِ ذَاتِ رَمَلٍ، حَوْمَةٌ هِيَ

²⁰ Habın, tef'ilenin ikinci sakin harfinin düşmesi demektir. Böylece müste'îlün, mütef'îlün olur. Daha sonra da mefâilün kalıbına nakledilir. Habnün gerçekleştiği beyte mahbûn denir. Bk. İmîl Bedî Yakub, *el-Mu'cemü'l-mufassal fi imi'l-arûz ve'l-kâfiye ve funûnü'ş-şi'r*, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1991), 222.

²¹ Tayy, tef'ilenin dördüncü sakin harfinin düşmesi demektir. Böylece müste'îlün, müste'îlün olur. Tayyin gerçekleştiği beyte matvî denir. Yakub, *el-Mu'cemü'l-mufassal*, 326.

²² Kasr, sebab-i hafifin hafzedilmesi ve sâkin harfinin hareketlenmesi ile meydana gelen illetir. Yakub, *el-Mu'cemü'l-mufassal*, 375.

²³ Birleşmiş veted (vetedi mecmu') aruz vezninde bir tef'ilenin, ilk ikisi müteharrik, sonuncusu sakin olan üç sessiz harflik kısmıdır. Bk. Nihad M. Çetin, “Arûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/aruz> (05.01.2020).

مُعْظَمُ النَّبِيِّ، وَالْجَنْدَلُ أَرْضُ ذَاتِ جِجَارَةٍ، إِسْجَعِي أَمْرٌ حَاضِرٌ مُؤَنَّتٌ مِنْ بَابِ عِلْمٍ، السَّجْعُ صَوْتُ الْحَمَامَةِ وَنَحْوِهِ. وَالنَّعْبِيرُ بِالْتُرْكِيِّ: أَيِ طَائِلِي بِيُوكِ قَوْمَلَى بَرَكِ كَوَكْرَجْنَى سِنِ أَوْتِ. وَفِيهِ إِضَافَاتٌ ثَلَاثٌ فَأَفْهَمَ. قَوْلُهُ فَأَنْتَ بِمَرَى مِنْ سَعَادٍ وَمَسْمَعِي، مِنْ مَحَلِّ الرُّنْيَةِ، سَعَادٌ إِسْمٌ مَحْبُوبَةٌ، وَمَسْمَعِي مَحَلُّ السَّمْعِ وَالْيَاءُ لِلْوَزْنِ، تَأَمَّلْ تَنَلْ. هَذَا مِنَ الطَّوِيلِ ...²⁴

“İsim tamlamalarının peş peşe geldiğine örnek, şairin şu sözüdür: Ey kumlu taşlı arazinin güvercini! Sen öt. Çünkü Suâd’ın duyup görebileceği bir yerdesin. Hamâmete cer’â havmete’l-cendeli isce’î sözündeki hamâmete sözcüğü, münâdâ (kendisine seslenilendir). Nida edatı ise mahzuftur. Cer’âe sözcüğü ecra’ sözcüğünün müennesi/dişil halidir. (Kelime sonundaki) Hemze, şiirdeki vezin zorunluluğundan dolayı düşmüştür. Cer’âe kelimesi sözlükte kumlu arazi demektir. Havmetu kelimesi, bir şeyin çoğu, büyük bir kısmı anlamındadır. Cendel kelimesi, taşlı arazi demektir. İsce’î kelimesi ise alime babından emr-i hazır müennestir. Es-sec’ kelimesi, güvercin vb. kuşların ötüşü anlamındadır. Bu mısraın Türkçe ifadesi, Ey taşlı büyük kumlu yerin güvercini! Sen öt şeklindedir. Bu mısradaki peş peşe üç tane isim tamlaması bulunmaktadır. Bunu iyi kavra. Fe ente bi mer’an min Suâde ve mesma’î sözündeki mer’an sözcüğü görünen yer anlamındadır. Suâd, sevgilinin adıdır. Mesma’î, duyulan yer demektir. Kelime sonundaki yâ harfi, vezinden dolayı eklenmiştir. Düşün doğruya ulaşırsın. Bu beyit tavil bahrindedir...”

Görüldüğü gibi Nâtıkî, beyitte geçen kelimeleri yapı ve anlam bakımından incelerken sade ve anlaşılır ifadeler kullanmakta, anlam ve yapı ile ilgili herhangi bir farklı görüşe yer verip tartışmalara girmemektedir. Oysa Teftâzânî bu beytin anlamı ile ilgili iki farklı görüşe yer verip, gerekçesini de belirterek birini (Nâtıkî’nin tercih ettiği anlam) diğerine tercih etmektedir.²⁵

6.3. İstîşhâd

Nâtıkî’nin *Takrîzâtu ebyât*’ta değindiği hususlardan biri de verilen beytin, belâgatın hangi konusuna delil olarak getirildiğini ifade edip istîşhâd noktasını açıklamaktır. O, bu işlemi bazen takti ve şerhten önce, bazen de bu işlemlerden sonra yapar. Nâtıkî’nin bu husustaki açıklamaları da şerh kısmında olduğu gibi büyük oranda *Muhtasarü’l-maânî*’deki konu ile ilgili açıklamaların özeti mahiyetindedir. Fakat o, şerh kısmında genellikle *Muhtasarü’l-maânî*’nin mefhumunu kendi ifadeleri ile özetlerken, istîşhâd konusunda daha çok kaynak metindeki ifadelerin aynısını aktarmayı tercih etmektedir. Nâtıkî, bunu yaparken nadiren Teftâzânî’ye atıfta bulunmaktadır. Mesela, teşbihin gayelerine dair örnek olarak verilen aşağıdaki beytin istîşhâd noktasını açıklarken kaynak metinde geçen ifadelerin neredeyse

²⁴ Nâtıkî, *Takrîzâtu ebyât*, 12b.

²⁵ Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahrüddîn Ömer et-Teftâzânî, *Muhtasarü’l-maânî*, (Karaçi: Mektebet’ül-büşrâ, 2010), 1: 50-52.

aynısını kullanmasına rağmen Teftâzânî'ye atıfta bulunmamıştır.²⁶

”مثال عَرَضَ التَّشْبِيهِ فِي الْأَعْلَابِ يَعُودُ إِلَى الْمُشَبَّهِ وَالْعَرَضُ الْعَائِدُ إِلَى الْمُشَبَّهِ بَيَانُ إِمْكَانِهِ
كَمَا فِي قَوْلِ أَبِي طَيِّبٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى

فَإِن تَفَقَّ الْأَنَامَ وَأَنْتَ مِنْهُمْ   فَإِنَّ الْمَسْكَ بَعْضُ دَمِّ الْغَزَالِ
فَالشَّاعِرُ لَمَّا ادَّعَى أَنَّ الْمَمْدُوحَ قَدْ فَاقَ النَّاسَ حَتَّى صَارَ أَصْلًا بِرَأْسِهِ وَجَنَسًا بِنَفْسِهِ وَكَانَ هَذَا
فِي الظَّاهِرِ كَالْمَمْتَنِعِ إِحْتِجَ لِهَذِهِ الدَّعْوَى وَبَيَّنَّ إِمْكَانَهُ بِأَنَّ شَبَّهَ هَذَا الْحَالَ هِيَ حَالُ الْمُشَبَّهِ بِحَالِ
الْمَسْكَ الَّذِي هُوَ مِنَ الدَّمَاءِ، ثُمَّ إِنَّهُ لَا يُعَدُّ مِنَ الدَّمَاءِ لِمَا فِيهِ مِنَ الْأَوْصَافِ الشَّرِيفِ لِأَنَّهُ وَجَدُ فِي
الدَّمِّ. وَهَذَا التَّشْبِيهُ ضَمْنِيٌّ وَمَكْنِيٌّ عَنْهُ، أَي يُسَمَّى هَذَا التَّشْبِيهُ ضَمْنِيًّا لِأَنَّهُ فِي ضَمْنِ النَّبِيتِ، وَمَكْنِيًّا
لِأَنَّهُ كِنَايَةٌ عَنِ التَّشْبِيهِ، فَافْهَمْ ...²⁷

“Teşbihin amacının genelde müşebbehe (benzetilen) yönelik olduğuna -müşebbehe dönük amaç, müşebbehe isnad olunan şeyin mümkün olduğuna açıklamaktır- dair örnek, Ebû Tayyib'in şu sözüdür: Sen insanlardan olduğun halde, onlardan üstün isen, (Bu şaşılacak bir şey değildir.) Çünkü misk de ceylan kanınının bir kısmıdır. (Ve onun diğer unsurlarından üstündür). Şair, övülen kişinin diğer insanlardan daha üstün olduğunu, öyle ki kendi başına ayrı bir tür haline geldiğini savununca -ki bu da görünürde imkânsız bir şeydir- iddiasına kanıt getirdi ve bunun mümkün olduğunu açıkladı. Şöyle ki benzetilenin (burada, övülen kişi) durumunu kanın bir parçası olan miske benzetti. Kandan bir parça olmasına rağmen, kanda bulunmayıp kendisinde bulunan güzel vasıflardan dolayı misk, kan olarak sayılmaz. Bu teşbih, zımnî ve meknî bir teşbih türüdür. Yani, beyitte üstü kapalı bir şekilde bulunduğu için zımnî teşbih diye isimlendirilir. Teşbihten kinaye olduğu için de meknî diye isimlendirilir. Bunu iyi anla...”

Yukarıda verilen beyitte şair, övülen kişinin diğer insanlardan daha üstün olduğunu ve adeta kendi başına farklı bir tür haline geldiğini savunmakta, iddiasını ispatlamak için de teşbihe başvurmuştur. Nâtıkî, beyitteki bu hususu açıklamak için teşbihin gayelerine vurgu yapmakta ve teşbihin temel amacının müşebbehin (benzetilen) durumu olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra ise beyitteki teşbihi inceleyerek şairin iddiasını nasıl ispatlamaya çalıştığını detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır.

6.4. Gramer İncelemesi

Nâtıkî, istişhâd ve şiirlerin anlamlarını açıklamada büyük oranda *Muhtasarü'l-maânî*'den yararlanmışsa da gramer incelemelerinde farklı bir metot izlemiştir. Bu konuda Teftâzânî'den daha fazla ayrıntılara dalmakta ve özellikle de Teftâzânî'nin pek fazla yer vermediği morfolojik tahlillere ilgi duymaktadır. Hatta Teftâzânî'nin gramer açısından hiçbir değerlendirmede bulunmadığı beyitleri bile Nâtıkî detaylı bir şekilde incelemektedir.

²⁶ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-maânî*, 2: 55.

²⁷ Nâtıkî, *Takrîzâtü ebyât*, 33a.

Nâtıkî'nin gramer incelemeleri, çoğunlukla kelime merkezli olup dönemin ilmî geleneğini yansıtmaktadır.

”مثال ترك التشبيه ذاهبا إلى الحكم بالتشابه الذي يكون المثنى والمثبته به فيه متساويين
للإختراز عن ترجيح أحدهما على الآخر قول أبي إسحاق إبراهيم الصابني الشهير بالكاتب
وصاحب الرسائل

تَشَابَهَ دَمْعِي إِذْ جَرَى وَمُدَامَتِي
قَوْلَهُ مَا أَذْرِي أَبِالْخَمْرِ أَسْبَلْتُ
فَمِنْ مِثْلِ مَا فِي الْكَأْسِ عَيْنِي تَسْكُبُ
جُفُونِي أَمْ مِنْ عَيْرَتِي كُنْتُ أَشْرَبُ
قَوْلُهُ تَشَابَهَ فِعْلٌ ماضٍ مُفْرَدٌ مِنْ بَابِ تَبَاعَدَ، فَاعْلُهُ دَمْعِي وَهُوَ مَاءُ الْعَيْنِ الَّذِي يَحْصُلُ مِنْ
الْبُكَاءِ. قَوْلُهُ وَمُدَامَتِي مَعْطُوفٌ عَلَى دَمْعِي وَالْمُدَامَةُ بِضَمِّ الْمِيمِ الْخَمْرُ وَيَأْوَاهَا بَاءُ الْمُتَكَلِّمِ. قَوْلُهُ
إِذْ جَرَى عَلَّةٌ لِلتَّشَابُهِ وَفَاعِلٌ جَرَى رَاجِعٌ إِلَى الدَّمْعِ. وَقَوْلُهُ فَمِنْ مِثْلِ مَا فِي الْكَأْسِ، الْفَاءُ لِلتَّعْلِيلِ
كَإِذْ، وَمِنْ مُتَعَلِّقٌ بِتَسْكُبِ، وَمَا مَوْصُولٌ، فِي الْكَأْسِ صِلَةٌ، تَقْدِيرُهُ أَي تَسْكُبُ الْعَيْنُ دَمْعًا مِنْ مِثْلِ
مَا فِي الْكَأْسِ. وَهُوَ مَهْمُوزٌ الْعَيْنِ، يُقَالُ لِلْقَدَحِ الَّذِي يُمَلَأُ بِالْخَمْرِ. قَوْلُهُ عَيْنِي تَسْكُبُ، عَيْنِي بِكَسْرِ
النُّونِ وَفَتْحِ الْبَاءِ الْمَخْفَفَةِ عَلَى اسْتِعْمَالِ الْمُفْرَدِ فِي مَوْجِعِ الْمُتَنَبِّئِ اجْتِزَاءً وَضَرُورَةً لِلْوِزْنِ، وَعَيْنِي
فَاعِلٌ لِفِعْلِ مَحْذُوفٍ مَقْسَرٌ بِتَسْكُبِ الْمَذْكُورِ، تَقْدِيرُ الْكَلَامِ أَي تَسْكُبُ عَيْنِي تَسْكُبُ. قَوْلُهُ قَوْلَهُ أَهْ،
الْفَاءُ لِتَرْتِيبِ الْمَعْنَى بِالتَّفَرُّعِ عَلَى النَّبِيْتِ السَّابِقِ يَقْتَضِي أَنْ يَكُونَ الْمَطْلُوبُ تَعْيِينَ الْمُسْتَبَلِّ بِهِ. إِمَّا
الْخَمْرُ أَوْ الْعَبْرَةُ. أَسْبَلْتُ أَي أَقْطَرْتُ جُفُونِي هِيَ جَمْعُ الْجَفْنِ وَهُوَ غِلَافُ الْعَيْنِ، وَيُقَالُ بِالْفَارَسِيَّةِ
بِلكِ چشم. قَوْلُهُ أَمْ مِنْ عَيْرَتِي كُنْتُ أَشْرَبُ، مِنْ مُتَعَلِّقٌ بِأَشْرَبُ. وَالْعَبْرَةُ بِفَتْحِ الْعَيْنِ، يُقَالُ بِالْفَارَسِيَّةِ
اشك چشم وبالتركي كوز ياشي. فَأَلْحَاصِلُ لَمَّا اعْتَقَدَ الشَّاعِرُ التَّسَاوِيَّ بَيْنَ الدَّمْعِ وَالْخَمْرِ تَرَكَ
التَّشْبِيهَ إِلَى التَّشَابُهِ فَافْهَمْ...²⁸

“Birini diğerine tercih etmekten sakınmak için benzetmeyi bırakıp, müşebbeh ve müşebbhün bihin benzetme yönünde aynı olduğunu ifade eden benzeşmeye yönelmenin örneği, Kâtib ve Sâhibi’r-resâil diye meşhur olan Ebû İshak İbrahim es-Sâbi’ nin şu sözüdür: Gözyaşlarım aktığında şarabımla aynı oldu. Gözlerim, bardağımdaki şarabın aynısını döküyordu. Allah’a yemin olsun ki bilmiyorum, göz kapaklarım mı şarap döktü yoksa ben gözyaşlarımdan mı içiyordum? Şiirdeki teşâbehe sözü tebâ’ade babından müfred (tekil) mazi fiildir. Fâili (öznesi) ise ağlama sonucu gözden akan su anlamına gelen dem’î sözcüğüdür. Müdâmeti kelimesi, dem’î kelimesine matûftur. Müdâmet kelimesi, mim harfinin dammesi ile şarap demektir. Sonundaki yâ harfi ise mütekellim (1. tekil şahıs) yâsıdır. İz cerâ sözü de benzeşmenin illeti/sebebidir. Cerâ (aktı) fiilinin faili, dem’ sözcüğüne râci olan gizli bir zamirdir. Fe min misli mâ fi’l-ke’si sözündeki fâ harfi, iz gibi illet/sebeup ifade eder. Min ise teskübu fiiline mütealliktir (bağlıdır). Mâ mev-sul bir edattır, fi’l-ke’si onun sulasıdır. Cümlelerin takdiri (var sayılan hali), teskübu’l-’aynu dem’an min misli mâ fi’l-ke’si şeklindedir. Ke’s kelimesi mehmûzü’l-’ayındır (orta harfi hemzedir). Şarap ile dolu olan bardağa ke’s denir. Ayniye teskübu ifadesindeki ayniye kelimesi, esreli nûn ve şeddesiz yâ ile vezinden dolayı ikil yerine kullanılan tekil bir kelimedir. Ayniye kelimesi, mezkûr teskübu ile açıklanan mahzûf bir fiilin fâilidir. Cümlelerin

²⁸ Nâtıkî, *Takrîzâtü ehyât*, 35b-35a.

takdiri (var sayılan hali), teskübu aynıye teskübu şeklindedir. Fe vallahi... sözüne gelince buradaki fâ harfi, önceki beyte bağlı olarak, gözlerden akanın şarap mı yoksa gözyaşı mı olduğunu belirtmeyi gerektiren anlam sıralamasını yapmak içindir. Esbelet kelimesi döktü anlamındadır. Cüfün, cefn sözcüğünün çoğulu olup gözkapakları demektir. Farsçada pelke çeşm denir. Em min abretî küntu eşrebu sözüne gelince, min, eşrebu filine mütealliktir. Abre, ayın harfinin fethası ile Farsçada eşke çeşm, Türkçede gözyaşı demektir. Sonuç olarak şair, gözyaşı ile şarabın eşit olduğuna kanaat getirince benzetmeyi bırakıp, benzeşmeye (aynılık) yöneldi. İyi anlayın. Bu iki beyit tavil bahrindedir...”

Görüldüğü gibi Nâtikî beytin tamamını gramer açısından en ince ayrınıtısına kadar tahlil etmektedir. Oysa Teftâzani bu beyitle ilgili herhangi bir tahlilde bulunmayıp daha çok anlam üzerinde durmaktadır.²⁹

6.5. Belâgat Konularına Dair Açıklamalar

Nâtikî, *Takrîzâtu ebyât*'ta aruz uygulamaları, şerh, istişhâd ve gramer incelemeleri dışında, belâgatin ana konularına dair bilgilere de yer vermektedir. Nâtikî, verilen beyitlerin daha iyi anlaşılması ve istişhâd konusunun daha net açıklanması için aruz uygulamaları, şerh, istişhâd ve gramer incelemelerine geçmeden önce ilgili konuyu özet bir şekilde açıklamaktadır. Bu durum esere ayrıca bir önem atfetmekte ve kaynak metne müracaat etmeden *Takrîzâtu ebyât*'tan yararlanmayı mümkün kılmaktadır. Nâtikî, bu konuda da *Muhtasarü'l-maânî*'den yararlanmakta fakat daha derli toplu bilgiler vermektedir. Aşağıda verilen örnekte görüldüğü üzere Nâtikî, detaylara inmeden belâgat konularını güzel bir şekilde açıklamaktadır.

”وَمِنَ الْمَحْسَنَاتِ اللَّفْظِيَّةِ رَدُّ الْعَجْزِ عَلَى الصَّدْرِ وَهِيَ فِي النَّثْرِ أَنْ يُجْعَلَ أَحَدُ اللَّفْظَيْنِ الْمُكَرَّرَيْنِ أَوْ الْمُتَجَانِسَيْنِ أَوْ الْمُلْحَقَيْنِ بِالْمُتَجَانِسَيْنِ فِي أَوَّلِ الْفَقْرَةِ وَالْآخِرِ فِي آخِرِهَا نَحْوَ قَوْلِهِ تَعَالَى وَتَخَشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ. وَأَمْتَلُهُ كَثِيرَةٌ فِي الْآيَاتِ وَالْأَحَادِيثِ وَالْأَقْسَامِ فِي النَّثْرِ أَرْبَعَةٌ كَمَا صَرَّحَ الشَّارِحُ فَانظُرْ إِلَى مَحَلِّهِ. وَرَدُّ الْعَجْزِ عَلَى الصَّدْرِ فِي النَّظْمِ أَنْ يَكُونَ أَحَدُهُمَا فِي آخِرِ الْبَيْتِ وَالْآخَرُ فِي صَدْرِ الْمِصْرَاعِ الْأَوَّلِ أَوْ حَسْوِيهِ أَوْ آخِرِهِ، أَوْ صَدْرِ الْمِصْرَاعِ الثَّانِي، فَيَصِيرُ الْأَقْسَامُ سِتَّةَ عَشَرَ حَاصِلَةً مِنْ صَرْبِ أَرْبَعَةٍ فِي أَرْبَعَةٍ. وَالْمُصْتَفَى أَوْ رَدُّ ثَلَاثَةِ عَشَرَ مَثَالًا وَأَهْمَلُ ثَلَاثَةَ لِعَدَمِ الظُّفْرِ بِالْأَمْتَلَةِ الْبَاقِيَةِ وَإِمَّا اكْتِفَاءً بِأَمْتَلَةِ الْإِشْتِقَاقِ، فَافْهَمْ فَإِنَّهُ دَقِيقٌ. مَثَالُ الْأَوَّلِ مِنْ رَدِّ الْعَجْزِ عَلَى الصَّدْرِ بِتَكَرُّرِ اللَّفْظِ فِي آخِرِ الْمِصْرَاعِ الثَّانِي مَعَ وُقُوعِهِ فِي صَدْرِ الْمِصْرَاعِ الْأَوَّلِ قَوْلُ الشَّاعِرِ ...³⁰

“Reddû'l-acüz ale's-sadr, mühâssinât-ı lafziyyedendir (lafızla ilgili süsleme sanatları). Reddû'l-acüz ale's-sadr nesirde, aynen tekrarlanan, mütecanis (lafızca aynı, anlamca farklı) olan veya mütecanise

²⁹ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-maânî*, 2: 60-61.

³⁰ Nâtikî, *Takrîzâtu ebyât*, 66b.

mülhak (aynı kökten türemiş farklı kelime) olan iki kelimedenden birinin ibarenin başında diğèrinin ise ibarenin sonunda yer almasıdır. Örneğın, وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهَ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ (Çekinmen gereken Allah olduğu halde sen insanlardan çekiniyordun.) (Ahzâb, 33/37) ayetinde olduğu gibi. Bunun ayet ve hadislerde çok sayıda örneği vardır. Şârihin (Teftâzânî) de zikrettiği gibi nazımda ise dört kısmı vardır. Reddü'l-acüz ale's-sadr, nazımda, tekrarlanan kelimelerden birinin beytin sonunda, diğèrinin ise ilk mısraının baş, orta ve sonu ile ikinci mısraın başında bulunmasıdır. Böylece dört çarpı dörtten on altı kısım ortaya çıkmaktadır. Fakat musannıf bunlardan sadece on üçüne örnek vermiş, diğèr üç kısma ise örnek vermemiştir. Bunun nedeni, ya söz konusu üç kısmın örneklerini bulamamış ya da istikâk örnekleri ile yetinmiştir. Bunu iyi anlayın zira bu ince bir noktadır. Lafzın, birinci mısraın başında ve ikinci mısraın sonunda tekrarlanması ile oluşan reddü'l-acüz ale's-sadrın birinci kısmına örnek, şairin şu sözüdür ...”

Nâtıkî'nin reddü'l-acüz ale's-sadr konusunu ayrıntılara girmeden derli toplu bir şekilde açıkladığı görölmektedir. Bu durum onun sadece bir nâkil olmadığını göstermektedir. Zira bu konu *Muhtasarü'l-maânî*'de daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır.³¹

SONUÇ

Divan edebiyatının son temsilcilerinden olan Ahmet Dursun Nâtıkî, Türkçenin yanında Arapça ve Farsçayı, bu dillerde eser yazabilecek kadar iyi bilen; uzun yıllar müderrislik, vaizlik ve müftülük yapan; dil, belâgat, mantık ve ahlak gibi farklı konularda eser veren önemli bir âlimdir.

Nâtıkî'nin en önemli eserlerinden biri *Takrizâtu ebyât* adlı eseridir. 1253/1837 yılında tamamlanan *Takrizâtu ebyât*, 1 dibace, 1 mukaddime 3 bölüm ve 1 hâtimedden oluşup, Teftâzânî'ye ait *Muhtasarü'l-maânî*'de geçen şiirlerin incelendiği mensur Arapça bir belâgat kitabıdır. Eser, *Muhtasarü'l-maânî*'yi ders kitabı olarak takip eden medrese talebelerinin hem anlaşılması zor olan şiirleri daha kolay bir şekilde anlamaları hem de bol bol aruz uygulaması yapmaları amacıyla telif edilmiştir.

Eserde, şiirlerde geçen kelimeler hem yapı hem de anlam bakımından tahlil edilmiş, genellikle şiirlerin anlamları bir bütün olarak basit ve anlaşılır ifadelerle açıklanmıştır. Arapça açıklamanın yeterli görülmediği durumlarda kelimeler Türkçe ve Farsça karşılıkları verilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Hatta bazen beytin tamamının Türkçe veya Farsçaya aktarıldığı da olmuştur. Tüm şiirlerde olmasa da anlamlandırmadan sonra gramer tahlillerine de yer verilmiş ve karmaşık cümleler öğelerine ayrılmıştır. Beyitler yapı ve anlam bakımından incelendikten sonra aruz uygulamalarına geçilmiştir. Ayrıca belâgatin ana konuları ile ilgili bilgiler

³¹ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-maânî*, 2: 280-284.

de verilmiştir. Aruz uygulamaları açısından özgün sayılabilen eser, anlamlandırma, istişhâd ve belâgat konularına dair açıklamalar hususunda büyük oranda kaynak metin olan *Muhtasarü'l-maâni*'nin özeti mahiyetindedir. Gramer incelemeleri noktasında ise kaynak metinden yararlanılmışsa da açıklamalar önemli oranda müellife aittir.

KAYNAKÇA

Bolelli, Nusrettin. *Belâgat Arap Edebiyatı*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.

Çetin, Nihad M. “Arûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aruz> (05.01.2020).

Durmuş, İsmail. “Kazvîni, Hatîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazvini-hatib> (16.01.2020).

Erkal, Abdulkadir. “Ahmet Dursun Nâtıkî ve Divanı üzerine”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 20 (Erzurum 2002), ss. 127-137.

Erkal, Abdulkadir. *Ardahanlı Ahmet Dursun Nâtıkî: Divan (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Altınordu Yayınları, 2019.

Hûlî, Emin. *Menâhîcu't-tecdîd fi'n-nahv ve'l-belâga ve't-tefsîr ve'l-edeb*. Beyrut: Dâru'l-marife, 1961.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. “قرض” md. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Saydâ, ts.

Kuneralp, Sinan. *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*. İstanbul: İsis, 1999.

Nâtıkî, Ahmet Dursun. *Takrîzâtü ebyâti Muhtasari't-Telhîs*, Milli Kütüphane, nr. 381.

Şahin, Kamil. Subaşı, M. Hüsrev. “Esad Muhlis Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/esad-muhlis-pasa> (07.01.2020).

Teftâzânî, Sa'düddîn b. Fahrüddîn Ömer. *Muhtasarü'l-maâni*. Karaçi: Mektebet'ül-büşrâ, 2010.

Yakub, İmîl Bedî. *el-Mu'cemü'l-mufasssal fi ilmi'l-arûz ve'l-kâfiye ve funûnü's-şi'r*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye 1991.